

Decs-Ete mezőváros (Tolna megye) régészeti kutatásának monografikus feldolgozása.

Előzmények

1996-ban indítottunk Miklós Zsuzsával (MTA BTK RI) Ete mezőváros régészeti kutatására komplex régészeti programot. Ete mezőváros kutatási programja előzetes vizsgálatok, szempontok alapján került meghatározásra, mind maga a vizsgálandó objektum, mind a célul kitűzött feladatok tekintetében.

A kutatási projekt szervesen kapcsolódott a vezető kutató és a társkutató addigi kutatási programjába.¹ A mezőváros kutatásának eredményei azt mutatták, hogy minden valószínűség szerint jelentős új eredményeket lehet elérni a mezőváros komplex régészeti kutatási programjának elvégzésével. Ez azt jelentette, hogy a tervezett kutatási fázisokkal, az alkalmazott módszerekkel a lehető legteljesebb képet nyújtsunk a Sárköz 15-16. században legjelentősebb, 17. század legelején elpusztult mezővárosáról.

A mezőváros területén folytatott eddigi kutatásokat Tolna megye Közgyűlése és a Wosinsky Mór Megyei Múzeum támogatásával kezdtük meg. A munka során az Országos Tudományos Kutatási Alap (T 025385, T 046157) támogatása tette lehetővé, hogy a kidolgozott, jelentős munkákat tartalmazó kutatóprogramot megfelelő támogatással valóban meg tudjuk valósítani. A Nemzeti Kulturális Alapprogram, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, anyagi támogatásával hozzájárult a program sikeres végzéséhez. A leletanyag feldolgozására is az Országos Tudományos Kutatási Alapprogram támogatását nyertük el. (K 78316) Az első két projekttámogatásnak köszönhetően volt lehetőség a nagy volumenű terepmunkákra, az új módszerek alkalmazására, a leletanyag restaurálására és a feldolgozó munkára. Jelen program tette lehetővé az 1996 óta folyó kutatás szerteágazó területeinek egy egységes összefoglaló munka keretében történő összegzését.

Személyi változások: A pályázat Miklós Zsuzsa témavezetésével, Vizi Márta társkutató részvételével indult. A témavezető betegsége, majd 2014. május 29-én bekövetkezett halála a pályázat utolsó szakaszában nem várt nehézségeket okozott a feldolgozó munka menetében. Zsuzsa halála után engedélyt kaptam a pályázat témavezetésének átvételére. A munka befejezéséhez Gere Lászlót kértem fel társkutatóként. A fémananyag

¹ Miklós Zsuzsa Tolna megyei földvárakat vizsgáló programja kereteibe illeszkedett a mezőváros kutatása. Vizi Márta középkori mezővárosok tárgyi hagyatékát, különös tekintettel a középkori és koraújkori kerámia és kályhacsempe leletanyagát vizsgálta addigi kutatásai során.

feldolgozását kapta feladatul. A kutató bevonására a pályázatba az engedélyt megkaptam.

A kutatás részei

A felsorolás szerűen megadott adatokkal, a röviden összegzett eredményekkel jelezni kívánjuk a mezőváros kutatásának nagyságrendjét, szerteágazóságát, a felvállalt feladatok sokrétűségét.

Történeti kutatások: A mezőváros történetét Holub József kutatta még az 1930-as években. Fontosnak tűnt, hogy áttekintsük az azóta előkerült források esetleges adataival együtt a mezővárosra vonatkozó adatokat. Kiegészítettük a Holub József Ete mezőváros története kapcsán végzett munkáját². A mezőváros pusztulási időpontja az új adatok szerint a 17. század legelejére tehető, azaz 25-30 évvel korábban pusztult el a mezőváros, mint ahogy eddig tudtuk. Ez igen fontos adat a régészeti anyag keltezése szempontjából.

Kutatástörténet:

A mezőváros a 19. század elejétől a meginduló történeti, régészeti kutatások területe volt. Áttekintettük a levéltári forrásokat (MOL, MOL TML), az illetékes múzeumok (Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tára) történeti gyűjteményeit, korabeli levelezéseket, korabeli újságok híreit, a mezőváros kutatástörténetének kiegészítése, eddig lappangó adatok fellelése céljából. A munka során számos új dokumentum került elő, majd ezek elemzésével egy teljes áttekintés készült a mezőváros korai kutatástörténetéről.³ Az első régészeti ásatásokat 1933-ban és 1935-ben végezte Csalogovits József. A korai periódus története kibővült az 1946-tól 1996-ig, majd a Miklós Zsuzsa-Vizi Márta által 1996 óta végzett munkák áttekintésével.

A 19. századi adatok, majd Csalogovits József kutatási eredményeinek jelentősége miatt 1996-ban indítottuk kutatási programunkat. Az új program teljessége indokolta, hogy a mezőváros kutatásával kapcsolatos minden addigi adatot egységes szerkezetbe foglaljuk. Ebből az adatmennyiségből kíséreltük meg az elveszett, megsemmisült kutatási dokumentációk adatainak legalább egy részének rekonstrukcióját. Ezt a feldolgozás során is sikerült jelentős mértékben hasznosítani. A kutatás történetéről különböző szakcikkekben a munka folyamán is részletesen tudósítottunk.

Terepi munka: Részletes geodéziai felmérés képezte alapját a munkának. Ezidáig a településen 5 helyszínen folytattunk feltárást. (1953 m²) Az OTKA

² Vajk Ádám végezte a kutatást.

³ A Csalogovits József 100. születésnapja alkalmából rendezett konferenciára 2009-ben már készítettünk összefoglalásokat, a fellelt dokumentumok további elemzésével készült egy új kézirat. Vizi Márta: Csalog József és a Tolna vármegyei múzeum. Kézirat.

program keretén kívül a mezőváros területén megelőző feltárást folytattunk.⁴ (734 m²) Ennek eredményeit is belefoglaljuk a kutatási programba.

A település egészén elvégeztük az intenzív terepbejárást. Rendszeresen folytattunk terepbejárásokat a mezőváros állapotának figyelemmel kísérésére. Rendszeres légi felderítés, fotózás folyt a mezőváros jelenségeinek rögzítése érdekében. A légi fotózás eredményeit Miklós Zsuzsa rendszeresen összefoglalta a mezőváros szerkezetének megfigyeléseivel kapcsolatban. Az évek folyamán a fő megfigyelés, miszerint a település főutcája nagyjából északkelet-délnyugati irányba húzódik, a domb keleti magaslatán hurkot vet, a középső részén megfigyelhető egy közel négyszögletes sánc – Ete vára – valamint délnyugati irányba két mellékutca fut, részletmegfigyeléseket sikerült tenni. Ezek pontosították a mezőváros szerkezetére vonatkozó ismereteinket. Az évek során folyamatosan végzett megfigyelések bizonyítják, hogy a régészetiileg védett település a mezőgazdasági művelés hatására folyamatosan pusztul. Ezt a települési objektumok egyre elmosódottabbá válása mutatja a légi felvételeken.

A másik fontos eleme a munka ezen részének, hogy a légi megfigyelések eredményeképpen feltételezhető, hogy az általunk feltárt templom északi oldalán egy korábbi templom maradványai találhatóak. A majdani feltárási munkát előkészítendő, a megfigyeléseket más módszerrel alátámasztandó, geofizikai mérést⁵ végeztettünk a templom körzetében 2 ha-nyi területen. A munka korábban a projektben nem volt tervezett, egy második templom bizonyítása azonban igen lényeges kérdés volt, ezért kértünk módosítást arra, hogy a mérést elvégeztethessük.

A másik templom létét geofizikai méréssel a korábbi ásatásunk törmeléke miatt nem teljesen lehet bizonyítani⁶. A légi felvételen észlelték így további, más módszerekkel folytatott kutatásokat igényelnek. A templom környékén azonban rendkívül határozott egyéb települési jelenségeket (házakat ?) észlelt a vizsgálat. A pontosan meghatározható házak régészeti kutatása azonban már túlmutatott jelen pályázat keretein.⁷

Térinformatika:

A történeti térinformatika segítségével a levéltári és történeti források, földhivatali adatok, múzeumi források elemzésével sor került a mezőváros régi

⁴ Vizi Márta: A Decs-Ete területén végzett régészeti kutatások. (Előzetes jelentés) – Vorbericht über die Ausgrabung in Decs-Ete vom Jahre 2009. WMMÉ XXXI (2009) 57-73.

⁵ Dr. Lenkey Gábor. Terradat kft.

⁶ Az északabbi templom közelsége a feltárt templomhoz azt is eredményezi, hogy a templom feltárása után a visszatemetéssel, a bolygatott talaj elhelyezésével másodlagosan megzavarhattuk a rétegviszonyokat.

⁷ A házak régészeti feltárását, szondázását külön program keretében lehetséges megvalósítani. A feltárás, és annak eredményeinek. leleteinek feldolgozása jelentős időt és anyagi erőt igényel. Az újabb feltárási periódus előtt mindenképp az eddigi feltárások eredményeinek feldolgozása és közlése fontos.

kutatási területeinek behatárolására. Ez igen jelentős eredménye az időszaknak, és amely a korai ásatási eredmények új szempontú elemzésére, elvégzett tárgytypus vizsgálatokra is fontos hatással bírt.

Térinformatika: A pályázat keretében egységes szerkezetbe foglaltuk az eddigi terepi dokumentációt. A kutatás kezdetekor még nem állt rendelkezésünkre a ma általánosan elterjedt digitális dokumentáció készítés lehetősége. A munka megkívánta a nem digitálisan készült korábbi ásatási rajzi dokumentációk modern szemléletű digitális feldolgozását is. Ezekre feltétlenül szükség van az egyes objektumok, jelenségek publikációkban való bemutatásához, az elemző munkák folytatásához.

Az egész kutatás áttekintése a monográfia készítése céljából, a különböző időszakban készült anyagok egy-egy fázisban együttesen való felhasználásának igénye, szükségessége tette indokolttá ezt a munkarészt.

A történeti térinformatika adataihoz csatoltuk az új munkák – ásatások, intenzív terepbejárás, geofizikai mérés adatait. Ezeket az új adatokat a régi és új kutatások anyagának elemzésekor is használni tudtuk. A rendszeres légi fotózás megfigyeléseit is felhasználtuk a mezőváros jelenségeinek elemzésekor. A légi fotózás eredményeit is térinformatikai eszközökkel dolgoztuk fel.

Elterjedési térképeket készítettünk a mezőváros területén talált különböző tárgytypusok kapcsán az általunk kidolgozott szempontok szerint. Az ehhez szükséges rendszert a Meridián Mérnöki Kft. munkatársával együtt fejlesztettük ki. A működéshez felhasználtuk a történeti térinformatikai és a modern térinformatikai munkák során készített dokumentumokat.⁸

Sor került az analóg ásatási videofelvételeink digitalizálására is. Ezek tanulmányozása segítette az egykori ásatási megfigyeléseink felelevenítését az elemzések során. Ez nagyban megkönnyítette elemző munkánkat. A digitalizálás szükséges volt az analóg videoszalagok állagvédelme szempontjából. A digitális verziót probléma nélkül tudjuk használni. A továbbiakban lehetőségünk van szak- és ismeretterjesztő előadásokon egyes filmrészleteknek a digitális előadásokban való bemutatására is.

Tárgyfeldolgozás:

A jelen pályázatot megelőző időszakban végeztettük el a leletanyag restaurálását.⁹

A munka során elvégeztük a múzeumba bekerült tárgyi leletanyag leltározását. (Nagyságrendileg 40.000 db/egység beletározására került sor.

⁸ A térinformatikai összefoglalást Szente Anikó (Meridián Mérnöki Kft.) készítette el térinformatikai mérnöki szakdolgozatként. Régészeti szakmai segítőként Vizi Márta közreműködött. Ennek a rendszernek a felhasználásával, továbbfejlesztésével készítettük el a szükséges elterjedési térképeket.

⁹ A munkát az MTA BTK Régészeti Intézetében végezték. (Zamadics Ágnes, Somlósi Éva) Az edénysáv leleteit a Wosinsky Mór Megyei Múzeumban restaurálták.

Mintegy 36.000 db kerámia- és 4.000 db fémtárgy került leltárba.¹⁰⁾ A hagyományos módon, papíron, leltárkönyben végzett leltározás után a feldolgozás érdekében digitális adatbázisba kerültek az adatok. (Eddig 15.000 kerámia és 4.000 fém tétel szerepel az adatbázisokban.) A saját fejlesztésű tárgyi adatbázisok a tárgyfeldolgozás alapját képezték. Az ozorai várkastély koraújkori és újkori kerámiájának feldolgozására kifejlesztett rendszer alkalmazásával, továbbfejlesztésével végeztem a munkát. A fémek nyilvántartására külön adatbázis készült.¹¹ Az adatbázisok az elterjedési térképek készítésekor a térinformatikai rendszer egyik alappillérei voltak. Ezeket az adatbázisokat a pályázat időtartama alatt az újonnan felmerülő igényeink szerint folyamatosan fejlesztettük, átalakítottuk.

A leltározott tárgyak lehetőség szerinti mennyiségének rajzoltatása, fotóztatása történt. Az elkészült anyagokról a tárgyi adatbázisban tárolt információkon kívül külön nyilvántartás is készült, egyrészt azért, hogy pontosan nyilván tudjuk tartani, mely tárgyról készült el eddig a kívánt rajz, fotó, azok feldolgozottsága milyen stádiumban van. A másik cél az, hogy az egyes rajzok, fotók szerzőjét, szerkesztőjét a későbbi felhasználások érdekében is nyilván tudjuk tartani.

A mezőváros kutatása során előkerült igen nagy mennyiségű anyag képi dokumentációjának elkészítése, az elkészült anyagok „tárolása” úgyszintén új alapelveket, új szemléletet, módszert igényelt.

Az elkészült fotó és rajzanyagot külön adatbázisba rendeztük a gyors elérés és későbbi felhasználás sokrétűsége miatt leltári szám sorrendben. (A rajzi és fotó adatbázisban tároljuk a nyers és feldolgozott rajzot és fotót, valamint a cél szerint összeállított szokásos rajzos, fotós táblákat. Az adott célfeladat megfogalmazásakor ezekből állítjuk elő a megfelelő táblamelléleteket.) Digitális fotó és rajzos táblák készültek az adott, egyes meghatározott feladatrészeknek, témáknak megfelelően. Ezeknek a tábláknak egy részét a megjelent, valamint sajtó alatt lévő cikkeink mellékleteként, illusztrálására használtuk ezidáig.

Összesen: 994 db tábla, 4875db fotó, 2694 db rajz került digitális szerkesztésre, nyomdai minőségben előkészítve publikálásra. A leletanyagot évek szerint rendeztük, feldolgoztuk, digitalizálás után átneveztük, körbevágtuk, méreteztük, átrajzoltuk, léptékkal láttuk el, elvégeztük a nyomdai színbeállításokat. A négy év során cca. 10.000 tárgyfotó és 6000 rajz készült, amelyek be lettek scannelve, át lettek nevezve, évek és egyéb azonosítók szerint

¹⁰⁾ A beletárolt leletanyag jelen állapot szerint közel 40000 db tárgyat jelent. (Egy darabnak számítunk a sok töredékből összerakott fazekat, de a kis peremtöredék is. Módszertani elvek a kerámia feldolgozásáról: VIZI 2006, VIZI 2011)

¹¹⁾ Miklós Zsuzsa tervezte, Miklós Gergely programozta az Access rendszerben.

rendezésre kerültek. A korábbi évek anyagából cca: 1200 db ásatási fotó objektumonként azonosítva, a kódos, régi leltári számos, zacskószámos anyagok azonosítás után szintén a helyükre kerültek. Folyamatos nyilvántartás készült a feldolgozásról.

Elkészült 1 db színes kályha és 2 db szürke tapétamintás kályha rekonstrukciós rajza, midegyikhez készült kódos alaprajz, rajzos és töredékekkel kiegészített színes rekonstrukció is.

A munka eredményeinek közlése

A mezőváros kutatási programja alatt mindvégig arra törekedtünk, hogy a szakmai közönséget és a széles nagyközönséget lehetőség szerint rendszeresen tájékoztassuk a kutatási program eredményeiről.

Tudományos népszerűsítő előadásokat tartottunk. A nagyközönség számára elkészült a Decs-Ete kutatási eredményeit közérthető módon, de mégis a mezőváros kutatására vonatkozó alapvető szakirodalmat is mellékelő múzeumi füzete.¹² Szakmai előadásokon is bemutattuk az eredményeket. Többek között az ELTE Régészettudományi Intézetében tartottunk előadást Ete településszerkezetéről folytatott kutatásokról.

Elkészítettük a kutatásokat tudományos népszerűsítő formában bemutató kötetet, amely a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával, a Wosinsky Mór Megyei Múzeum kiadásában jelent meg.

A pályázat időtartama alatt számos szakkikk jelent meg a részeredményekről. (Ld. a feltöltött irodalomjegyzék.) A megjelent és sajtó alatt lévő publikációkon kívül természetesen további jelentős kutatási eredmények jöttek létre a munka során.

Légi fotózás, a mezőváros településszerkezete

Miklós Zsuzsa évtizedeken keresztül végezte légi megfigyeléseit a mezővárost illetően. A különböző időszakokban (téli és nyári, különböző növényzeti viszonyok közepette) végzett megfigyelések a korábbi légi megfigyelési metódusok kapcsán újdonságokat hoztak, amennyiben kiderült, hogy a korábban légi megfigyelésre alkalmasnak tartott körülményeket jelentősen bővíteni lehetett – azaz olyan növények is adnak légi megfigyelésre alkalmas jeleket, amelyekről ezt eddig nem tudtuk. A hosszú időn keresztül végzett megfigyelések sokrétű, részletes megfigyeléseket tettek lehetővé, amelyek a már említett térinformatikai módszerek segítségével új eredményeket hoztak a mezőváros szerkezetének eddiginél részletesebb leképezésében.

¹² Miklós Zs. – Vizi M.: Ete : egy elpusztult középkori mezőváros Tolna megyében. pp. 1-18.
Kiad.: Wosinsky Mór Megyei Múzeum (2013)

Kályhacsempe kutatás: Csempekályhák:

A Bolyai János Kutatási Ösztöndíjprogram keretében a tapétamintás kályhacsempék kapcsán készített monográfia továbbfejlesztett változata eredményeit, módszereit tekintve szintén fontos eredménye a pályázatnak. A közel 500 db tapétamintás kályhacsempe és negatívjainak vizsgálata a tipológiai, kronológiai eredmények mellett segítséget nyújtottak a korai (Miklós-Vizi kutatási korszak előtti) anyagok és az új kutatások anyagának összekötésében, az elveszett, megsemmisült dokumentációk miatt pontosan nem azonosítható ásatási helyszínek szűkebb behatárolásában is.

Ennek a témakörnek a legfontosabb eredménye azonban annak a bizonyítása volt, hogy a Dunántúl délkeleti részén található mezővárosban a 16. század második felében létezett egy olyan fazekas/kályhás műhely, amely minden bizonnyal szoros kapcsolatban állhatott a korszak igen jelentős kályhás központjával, Salzburggal és környékével. Az onnan származó mintakincs (nyomódúcok, eredeti csempék az 1930-as évek fazekas égető kemencéjében) alapján helyben, grafitos díszítésű, tapétamintás kályhákat készítettek. Megfigyelhetők voltak a hely sajátosságok is.

Az előkerült mázas csempék minden valószínűség szerint az import darabok voltak. Ezen a helyszínen nem találtunk az Ausztriában nagyon jellemző, különböző metszetek után készített figurális csempékkel is díszített kályhákat. Ausztriában is léteztek azonban az Etén talált kályhákhoz hasonló, egész felületükben a végtelenített mintával, annak különböző variációival díszített kályhák is. Nyilván meghatározott társadalmi státuszú, anyagi helyzetű csoportok lehetőségei határozták meg, milyen típusú fűtőberendezést engedhettek meg maguknak. Az etei kályhákon is előfordul bizonyos motívumok sajátos újraértelmezése – ld. például az oromcsempéket. A fejlődés természetesen megakadt a mezőváros 16. század végi-17. század eleji pusztulásával.

Igen fontos eredmény továbbá, hogy a 10. ház anyagának tanulmányozásával, az ott feltárt kályhaomladékkal lehetőség nyílt egy tapétamintás kályha rekonstrukciójának elkészítésére. A maradványok milyensége nyilvánvalóan korlátozta a rekonstrukció teljességét, de több variációt figyelembe véve készítettük el a leírást és a rajzi rekonstrukciókat is. A későközépkori háztörténet és fűtéstörténet szempontjából kiemelkedő jelentőségű hogy az Etén előkerült füstcsövek és kályhamaradványok alapján rekonstruáltuk a 10. ház kályháját és a kályha és a fűtőmódját. A maradványok alapján szintén egyedülálló, hogy a ház tetőfedésére szolgáló tárgyakat, leletanyagot sikerült azonosítani. Azaz nagy valószínűséggel bizonyítható a tető elemeiben kúpcserép használata.

Az intenzív topográfia során előkerült tapétamintás kályhacsempék elemzését és a feldolgozási módszert Torma István 70. születésnapjára készült kötetben mutattuk meg.¹³

Népi kályhásság:

A kályhásság kutatásának további területei közül a népi kályhásság általános elemeinek, etei jellemzőinek kutatására is nagy energiákat fordítottunk az e körbe tartozó, a feltárásainkon előkerült jelentős mennyiségű és kiemelkedő fontosságú leletanyag kapcsán. A kályhaszemek tipológiájában a Sabján Tibor által felállított Kelet-dunántúli tipológiát jelentősen kibővítettük az ásatási leletanyag elemzése alapján. A mezőváros több részén előkerült leletanyag alapján meghaladtuk az 1933. évi ásatáson előkerült házhoz köthető szemeskályha rekonstrukciót. Az adott házban talált maradványok alapján készült rekonstrukció helytálló. A mezőváros területén, több helyszínen feltárt maradványok alapján nyilvánvaló, hogy kályhák sokféleségével számolhatunk a népi csoporton belül.

A legegyszerűbb, tál, pohár alakú kályhaszem, karéjos kályhaszem, hagyma alakú kályhaszem darabokból felrakott kályhák mellett léteztek változatos díszű metszett előlappal bíró kályhaszemekből felrakott kályhák is. Minden bizonnyal ennek a kályhának az ormát díszítette az 1930-as évek óta közismert emberfej ábrázolásos oromcsempe – több további példányát találtuk meg a fazekasház területén. Egy kályha orom, de inkább kupola díszének tekinthető több, áttört, kivágott mintájú, és az oromcsempéken szokásos gombokkal díszített tárgy, amelynek formáját több töredékből rekonstruáltuk. A gazdag díszítésű, változatos mintájú szemek tipologizálását elvégeztük, elkészítettük ennek a kályhatípusnak a leletanyagon alapuló egy lehetséges rekonstrukcióját.

Sajnos az etei rétegviszonyok bonyolultsága, az átépítések, valamint a pusztulás utáni planírozások miatt nem találtunk olyan helyszínt, ahol csak és kizárólag egy kályha maradványai lettek volna a helyükön. (A 10. ház jelentőségéről a fentiekben már beszámoltam.) Megfigyelésünk volt az is, hogy a kályhák maradványait minden bizonnyal a település pusztulása után elhordták a helyszínről – nyilván további hasznosításra.

A mezőváros kályhásságának kutatásában a következő fontos elem volt annak elemzése, hogy a mezőváros területén előkerült leletek hogyan kapcsolódnak az eddigi kutatás által feldolgozott országos anyaghoz. A Holl Imre által feldolgozott kályhatípusok csempéi közül számos darab volt Etén is megfigyelhető. Fontos eredmény az etei, ebbe a csoportba sorolható leletanyag tanulmányozásában, hogy a királyi, főúri udvarokban megjelenő

¹³ Vizi Márta: Terepbejárások Decs-Ete mezőváros (Tolna megye) területén. In. „Fél évszázad terepen” Tanulmánykötet Torma István tiszteletére, 70. születésnapja alkalmából. 2010. december 6. Szerk. Dinnyés István, Kővári Klára Tragor Ignác Múzeum Vác, Miklós Zsuzsa MTA Régészeti Intézete, Budapest, 2011, 85-98.

csempék, kályhák a mezőváros hagyatékában is megjelentek, igaz, a tapétamintás és a népi kályhás leletanyagok mennyiségéhez képest nem igazán nagy számban. Ezeket az országos anyagban széles körben ismert csempéket az Anjou-kortól a Zsigmond-koron át követhetjük, jellegzetesen illeszkedve az említett Holl Imre által megalkotott rendszerbe. Vizsgálunk kellett az eredeti műhelytermék, másolat, utángyártás, többedik másolati kérdést. Ez sok esetben, különösen az esetlegesen első másolatok esetében nem igazán eldönthető az eddig fellelt és kutatásba bevonható kicsi töredékek miatt. Megfigyelhető azonban teljes bizonyossággal az, hogy az udvari műhelyek hatására helyi készítmények jelennek meg. Ez egy sajátságos helyi kályhás művészet/kézműipar létrejöttét jelentette. (Etén az 1930-as években előkerültek az égető kemencék is.) Ez az etei anyag egyébként véleményem szerint komoly rokonságot mutat a közeli Ócsény-Oltványon Miklós Zsuzsa által feltárt, azonos korú kályhákkal. A kályhásság további vizsgálatához tervezem természettudományos vizsgálatok bevonását a szóba jöhető körzetek kályhásságának vizsgálatával együtt.

Fazekasság - edényművesség

A kerámia, a cserép a középkori, koraújkori települések meghatározó leletanyaga. Ete esetében is elmondhatjuk ezt, hiszen láttuk, hogy mintegy 35.000 db egyedi tárgy feldolgozását kellett elvégeznünk. Ete esetében az is különlegességet jelent, hogy a mezőváros területén korábban feltárt fazekas kemencék miatt egészen bizonyos –egy bizonyos időintervallumban legalábbis – hogy helyi fazekassággal kell számolnunk. A feltárásaink során egy olyan házkomplexumot tártunk fel egyebek között, amely feltételezhetően ennek a műhelynek helyisége, illetve raktárrésze lehetett. A jelentős mennyiségű kerámia a korszak mázatlan és mázas háztartási kerámiája.

A régészetben szokatlan mennyiségű és épségű tárgyak elemzése során sokféle jellegzetes edénytípust vizsgáltunk meg. A 7. ház anyaga közel száz különféle korsót, kancsót tartalmazott egy egyedülálló cserépkulacs lelettel együtt.

A kisméretű bögrék/szilkék mellett nagyobb, finom anyagú fazakak kerültek napvilágra. Sokféle fedő, kisebb és nagyobb korsók különféle típusait mutatunk be válogatásunkban. A korsók, kancsók formaváltozásában megfigyelhető a hódoltságkori török leletanyag formakincsének hatása. Például a nyúlánk rézkorsók formáit utánzó korsók megjelenése, a kiöntőcsöves korsók megjelenése.

A tárgyak egy kisebb részénél megfigyelhető az edények belső oldalán máz használata, amely vagy a perem külső széléig terjed, vagy a korsók esetében edény válláig. Ezek az edények a mezőváros létezésének utolsó évszázadához köthetőek.

Jónéhány különleges, ritka edénytípus volt fellelhető a leletek között: például kuglófsütő, lábas, ismeretlen rendeltetésű, fenyőág díszítésű edény. A főző- és sütőedények mellett gyertyatartók, mécsesek is voltak az anyagban.

A nagy mennyiségű anyag (teljesség nélküli a nagy mennyiség miatt), katalógusszerű közlése fontos forrás a magyar 16. századi kerámiaművességben.

A fazekasház raktárhelyiségének nevezett objektum leletanyaga mellett még számos objektum, ház, gödör anyaga érdemel említést.

Igen nagy mennyiségben használták Etén Ausztriában készített grafitos fazekakat. Morvaországi, lošticeai poharakból a 13. házban egy egészet találtunk, valamint a mezőváros területéről jónéhány töredék került elő.

Fémműveség:

A mezőváros kutatása során az ásatásokból, az intenzív terepbejárásokból igen nagy mennyiségű lelet került elő.

Az eteti feltárások során mintegy 4000 fém tárgy került elő. Ebből a magas számból arra gondolnánk, hogy ez igen sok tárgytípust is jelent. A leletek azonban valójában meglepően kevés tárgytípust jelentenek, ebből adódóan az egyes tárgytípusok elég magas számban fordulnak elő.

A vaseszközök feldolgozásának, értékelésének alapvetően két irányba lehetséges. Az egyik lehetőség az objektumokhoz – házakhoz, gödrökhöz – kapcsolódó értékelés. Ennek előnye, hogy a házak esetében képet kaphatunk egy-egy háztartás eszköz állományáról, és mivel a kerámia leletekkel együtt értékelhető az anyag, pontosabb keltezésre is van lehetőség. A másik lehetőség az egyes tárgytípusok elemzése. Például a kések esetében valamennyi az ásatáson előkerült lelet együtt értékelhető, így könnyebben meghatározhatóak az egyes típusok, és azon belül az altípusok. Így könnyebben meghatározhatóak az egyes tárgytípusok közötti eltérések okai – időbeni, vagy funkcionális. Könnyen belátható, hogy valójában mindkét feldolgozási módnak van létjogosultsága. Valójában hosszú távon mindkettőt el kell végezni. A fémeszközök értékelése terén szerzett tapasztalataim alapján azonban azt kell mondanom könnyebb és eredményesebb elsőként a tárgytípusok szerinti elemzést elvégezni. az így szerzett eredmények, művelődéstörténeti összefüggések felismerése megkönnyíti az objektumonkénti értékelést, egy adott háztartás gazdasági, társadalmi helyzetének értékelését.

Az előkerült leletanyagot alapvetően három nagy csoportra osztjuk fel. Az első csoportba soroltam a viselethez tartozó tárgyakat. A második csoportba a házakhoz – háztartáshoz sorolható tárgyakat. Végül, de nem utolsó sorban a harmadik csoportba kerültek a szerszámok, gazdasági eszközök.

A viselethez tartozó tárgyak többsége a templom körüli temető sírjaiból került elő. Tekintve, hogy a temetőnek csak egy kisebb részlete lett feltárva, így nem meglepő, hogy a leletanyag viszonylag egységes. Főként pártaövek, csatok, tartoznak ide a XV-XVI. századból.

Természetesen a sírokon kívül is kerültek elő a viselethez tartozó tárgyak. Több réz csattest is van, tüske nélkül; ezek köpeny, suba összefogására szolgáló kapcsok voltak. Viszonylag nagyszámú fém gombot is találtunk, ezek kabátra mentére való jellegzetes füles gombok. A gombok egy kisebb csoportját képezik csörgőgombok. Ez a gombtípus azonban nem kizárólag a viseleti tárgyak közé tartozik.

Maradva továbbra is a viselethez tartozó tárgyak csoportjánál, feltétlenül meg kell említenünk a lábbeli sarokvasalásokat. Ezeknek a döntő többsége a C alakú, keskeny, magas sarokvasak típusába tartozik. Ezeket a sarokvasakat alapvetően sarokkal rendelkező csizmához használták. Lapos U alakú lábbeli vasalás szinte alig található a leletanyagban. Mindebből megállapíthatjuk, hogy a használt lábbelik döntő többsége csizma volt, vagy legalábbis ez volt az egyetlen vasalt lábbelítípus.

Nehéz eldönteni, hogy a jégpatkókat, hová is soroljuk. Tény, ezek nélkül a lábbelire felköthető fém tüskék nélkül télen, a Sárvíz területén igen nehezen lehetett volna közlekedni. Ennek megfelelően viszonylag nagy számban kerültek elő ezek a tárgyak.

A házakhoz, háztatáshoz tartozó tárgyak áttekintését kezdjük talán az ajtó vasalatoknál és záraknál. Az ajtószárnyat tartó hosszú hevederekből viszonylag kevés került elő. Az ajtó szárfába vert, szárnyakat tartó pipákból már valamivel több maradt fenn. Ezek a legegyszerűbb megoldásúak, mívesebb darab egy sem akad közöttük. Ajtózár és retesz is nagyon kevés van a leletek között. Feltehetően ezek a tárgyak viszonylag drágák voltak, így nagyon vigyáztak ezekre. Jellemző, hogy a legegyszerűbben fennmaradt zár is a vasdepóhoz tartozott.

A lakatpántokból és lakatokból már sokkal több került elő. A lakatpántok kialakításukat tekintve teljesen azonosak; alapvetően méretbeli eltérések vannak közöttük. A lakatpántok méretét nyilván az határozta meg, mire kerültek felszerelésre, a kamraajtótól a ládákig sokrétűen alkalmazhatták ezeket.

Természetesen a lakat is a gyakori leletek egyike. A viszonylag nagy darabszám ellenére nagyon kicsi méretbeli és formabeli eltérés van közöttük. Döntő többségben a közepes méretű (5-7 cm) hosszú, fekvő téglány alakú lakattest középső részéhez kapcsolódik a hengeres kulcsház. A kulcsház hosszában van némi eltérés, de általában a hosszabbak (2-4 cm) a gyakoriak. A

laposvasból készült ívelt kengyel mindegyiknél azonos kialakítású. A lakatok elemeit minden esetben vörösréz lemez segítségével forrasztották össze.

A lakatokhoz tartozó kulcsokból is elég szép számú került elő. A kulcsok tolla viszonylag egyszerű, ami arra utal, hogy a hosszú kulcsház inkább a zárszerkezet nehezebb elérhetőségét volt hivatva biztosítani. Több nagyobb méretű kulcs, illetve kulcstöredék azt bizonyítja, hogy az ajtózárok is gyakoribbak lehettek, mint ahogy azt a leletanyagban lévő számuk alapján gondolni lehetne. Az értékek elzárása, lezárása nagyon is fontos szempont lehetett, bizonyítja ezt néhány nagyon jó állapotban megmaradt ólom plomba is.

A ház felszereléséhez tartozó tárgyak közül kiemelkedő darabnak tekinthetők a réz gyertyatartók. Több, sokszögű gyertyafoglatat került elő. A lefelé enyhén keskenyedő foglatat egy gyűrűn át kapcsolódott a karhoz. Sajnos a karból már semmi sem maradt meg, így csak feltételezni lehet, hogy ezek a gyertyafoglatok egy többkarú asztali gyertyatartóhoz tartozhattak. A gyertyának a világításban betöltött szerepére egyébként több kerámia gyertyatartó illetve annak töredéke is utal.

Bár nem tartoznak közvetlenül egy ház felszerelési tárgyai közé, mégis itt kell megemlíteni a könyvvereteket. Ezekből ugyan kevés került elő, jelentőségük azonban óriási. Művelődéstörténeti jelentőségükön túlmenően árulkodnak a tulajdonos anyagi erejéről is. Egy díszes kötésű könyv legalább olyan drága volt, mint egy bronz asztali gyertyatartó.

A házhoz tartozó berendezési tárgyak közül legtöbb a konyha felszereléséhez tartozott. Az edények zöme egyértelműen kerámia volt. Néhány rézlemez azonban – foltozások nyomával – edényfül, egyértelműen bizonyítja a réz bográcok meglétét és intenzív használatát is. A konyhai fém tárgyak közül itt is a leggyakoribb eszközök a nagyméretű vas kanalak. Ezeket alapvetően merőkanálként használták. Fém kanál vagy villa azonban egy sem került elő. Kanalat minden bizonnyal használtak, de nagy valószínűséggel az fából készült.

Az evőeszközök közül a kések annál nagyobb számban kerültek elő; a leletanyagban több mint 10%-át teszik ki. Az igen magas darabszám ellenére viszonylag kevés típus képviselteti magát. A kések döntő többsége a pajzs alakú verettel zárt típushoz tartozik. Itt a fa borítású késnyél alsó végét egy pajzs alakú rézveret zárj le. A nyélborítást felülről egy kissé ferdén elhelyezett rézlemez határolja el a pengétől. Ennek a késtípusnak több altípusa és azon belül is több méretbeli változata volt. A késpengék jelentős részén mesterjegyet találunk. Mondhatni ez volt az általánosan elterjedt univerzális evőeszköz, amit a falu apraja-nagyja használt. Ettől már kevesebb darabszámban, de más településekhez viszonyítva feltűnően magas

darabszámban találjuk a csizma alakú rézlemezzel díszített késeket. Ezeknek a hengeres nyakú, nyéltüskés késeknek az alsó részére húzták rá a réz és bőr lapkákat, majd végül a gazdagon díszített csizma alakú hengeres rézlemezt.

A háztartáshoz tartozóan, vagy inkább a házban végzett munkák között kell megemlíteni a szabás – varrás eszközeit. Ezek közül elsőként a gyűszűket. Ezek között van az általános zárt, kúpos típus a mindennapi javításhoz, foltozáshoz. Találtunk azonban szabó gyűszűt is, azonban szabó ollót már nem. A harmadik gyűszű típust egyértelműen hímzésre használhatták.

Az ollók közül egy olyan típust használtak, ami a mindennapi szabás varráson kívül a hajvágásra is alkalmas. Ezt a hosszú szárú, keskeny pengéjű ollót a fodrászok még napjainkban is használják.

A leletanyag tehát azt bizonyítja, hogy a mezőváros lakói a ruházkodás tekintetében már biztosan nem voltak önellátóak. Az már távolról sem annyira biztos, hogy borbély vagy felcser élt-e a településen. Az ollókról mondottak alapján nem valószínű. Az érvágók gyakoribb előfordulása is arra utal, hogy azt is inkább helyileg oldották meg. Az érvágók közül ki kell emelni egyet, amelynek pengéjén tausírozott W mesterjegy látható. Van közöttük olyan is, amelynek nyélkialakítása a fent már említett két késtípussal azonos. Mindez azt bizonyítja, hogy az érvágás a gyógyítás egy általánosan alkalmazott módszere volt Ete mezővárosában is.

A megélhetés alapját kétségtelenül az állattenyésztés és a földművelés jelenthette. A Sárköz állatvilága azonban gazdagon kiegészíthette az étrendet hallal és vaddal egyaránt. Fémleletek közül a halászatra csak egy horog utal, a vadászatra azonban a vadász nyílhegyek több típusa is.

A nyílhegyek között kell megemlíteni a számszerű nyílhegyeket is. Más fegyver azonban, szablya vagy puska, pisztoly nem került elő. Legalább a parasztkések meglétét feltételezhetnénk, de azt nem találtunk.

Mint említettük, a megélhetés alapja a földművelés volt. Ennek ellenére az ezzel kapcsolatos leletek száma igen kicsi. Ezek közül meg kell említeni egy szép, mesterjegyes szőlőmetsző kést, ami arra utal, hogy a mai decsi szőlőhegyen (ez a terület akkor Etehez tartozott) már a középkorban is folyt szőlőtermelés.

A földművelésre a leletanyagból csak néhány ekelánc utal. Igaz, ebből egy a már említett vas depóban volt, ami ennek az eszköznek rendkívüli fontosságára utal. A kapák is egyértelműen a földművelés meglétét bizonyítják. A leletanyagban belül viszonylag magas a sarló töredékek száma, ugyanakkor csak egy kaszapenge töredék és néhány D alakú kaszakarika bizonyítja a kasza meglétét. Ez aligha lehet véletlen, mindez talán a gabonatermesztéssel, betakarítással lehet kapcsolatban.

A földművelésben az eke után a legfontosabb az igahúzó állat a ló és az ökör. Az előkerült patkóknak itt is két alaptípusa van, a széles lemezes patkó, és a keskeny magas sarkú patkó. Ez utóbbi típus egyértelműen lovakhoz kapcsolódik. A lemezpatkóknál a formai kialakítás és a lyukak alapján lehet eldönteni, ló vagy ökör lábára szegelték-e fel azt egykoron. A két állat eltérő pataszervezete miatt a szeglyukak elhelyezése eltérő.

A lovas felszerelésből is nagyon kevés leletanyag került elő. A zabla töredékek között van csikózabla és feszítőzabla egyaránt, ami azt bizonyítja, hogy a lovat hátalónak is alkalmazták, nem csak igavonásra. A nagyméretű fémcsatok egy része hámphoz vagy nyereghez tartozhatott.

Itt elérkeztünk a közlekedéshez és a szállításhoz, azaz a szekérhez tartozó fémelemekhez. Az előkerült tengelyvég vasalások egyértelműen bizonyítják a szekerek meglétét, ezek számaránya a leletanyagban belül érthetően kevés.

Az iparos szárszámok közül elsősorban a famegmunkálással kapcsolatban kerültek elő eszközök. Ezek közül a legfontosabb a favágó fejsze és az ácsszekerce. A fa finomabb megmunkálását tette lehetővé a szalukapa, a kétkézvonó és a cigányfúró. Ezen eszközök alapján azonban nem kell feltétlenül asztalos mester meglétére gondolni a mezővárosban. A házak ugyanis fából és agyagból készültek. Ezeknek a faszervezetes, paticsfalu házaknak a megépítése nem kívánt magas fokú, speciális asztalos, ács tudást. Ilyen jellegű munkák elvégzésére a magyar parasztembereknek még a XX. század első felében is megvolt a kellő tudása, gyakorlata és eszközkészlete.

A fent említett fakitermelő és megmunkáló eszközök egyértelműen bizonyítják, hogy az eteiek már évszázadokkal ezelőtt is saját kezükkel építették házaikat. A mezővárosban iparból élő ember a fazekas-fazekasok és a kovács voltak, esetleg még egy szabó megléte feltételezhető. Régészeti módszerekkel ezek közül egyértelműen csak fazekas meglétét lehetett bizonyítani. A fémelemek egyik legszebb munkaeszközét – egy körzöt – minden bizonnyal a kályhacsempe negatívok tervezésénél, szerkesztésénél használta a fazekas.

Ebben a rövid beszámolóban igyekeztem bemutatni az etei ásatáson előkerült fémelemek főbb típusait és rámutatni azok művelődéstörténeti jelentőségére.

Kötetek

A pályázatban tervezett feldolgozásokra épülve elkészültek a kutatást bemutató monográfia kötetek. A monográfia kötetek a pályázati időszak alatt már megjelent és sajtó alatt lévő munkákon alapulnak, valamint számos egyéb, az említett anyagokban nem szereplő kutatási eredményt tartalmaznak.

A kötetek

1. kötet:

Miklós Zsuzsa – Vizi Márta

Decs-Ete középkori mezőváros

I.

Földrajzi környezet

–Földrajzi leírás, régi kéziratok térképek, légi fotók

Történeti adatok:

–Holub József feldolgozása; Vajk Ádám újabb kutatásai

Kutatástörténet:

–Rómer Flóristól 1996-ig. Az 1996. évig zajlott kutatások értékelése

–Komplex régészeti kutatás a mezőváros területén 1996-tól

Geodéziai felmérés

Légi fényképezés: - régi katonai és vízügyi felvételek, Miklós Zsuzsa fotói (1992-től folyamatosan); a légi felvételek kiértékelése

Térinformatika, módszertan

Terepbejárás

–Hagyományos és intenzív terepbejárás; a megfigyelések, leletek értékelése; ezek összevetése a légi fotózással

Ásatások:

1996, 1997-1999, 2001, 2009.

Településszerkezet

–Templom és temető

–Ete vára

–Háztipusok (ezen belül kiemelve a fazekas házat és környékét)

Összefoglalás (magyar és német)

Irodalomjegyzék

Képjegyzék

2. kötet:

Vizi Márta

Decs–Ete.

16-17. századi kályhásság Ete mezővárosban

1. fejezet: Bevezetés. Adatok a középkori Ete mezőváros településtörténetéhez.
 2. fejezet: Gondolatok az előkerült kályhacsempe töredékek feldolgozása kapcsán. Módszertani összefoglalás a feldolgozásról.
 3. fejezet: Variánsok – kályhák és csempék.
 4. fejezet: Decs-Ete mezőváros területéről előkerült tapétamintás kályhacsempék típusbesorolása.
 5. fejezet: Gondolatok a különböző kutatási fázisokból származó kályhacsempetípusok kapcsán.
 6. fejezet: Az intenzív topográfiai munkák során előkerült V-VII. csoportú leletek.
 7. fejezet: Kályhacsempék Decs-Etéről.
 8. fejezet: A 10. ház és kályhája.
 - 9a fejezet: Csempék és kályhaformák, Kályharekonstrukciók
 - 9b fejezet: Veretmintás csempék Magyarországi kutatásokból.
 10. fejezet: Összefoglalás.
 11. fejezet: Irodalom és rövidítésjegyzék.
- Katalógus (szerkesztés szerint a 486 tárgy adatai, leírása)
Tárgyak: komplex táblái

3. kötet

Vizi Márta

Kályhásság Decs-Etén. Új eredmények a népi kályhásság kutatásában

1. fejezet: Bevezetés
2. fejezet: A népi kályha kutatásának áttekintése
3. fejezet: Kályhák Ete mezővárosban
 - Csalogovits József és a népi kályhák
 - Kályhák új munkáinkból
 1. kályha
 - Katalógus
 - Táblák
 - Fotók
 - A 10. ház kályhája
 - Katalógus
 - Táblák
 - Fotók
 - Metszett díszű kályha
 - Katalógus
 - Táblák
 - Fotók
 - Az udvari műhelyek és hatásuk az etei kályhásságra
 - Anjou és Zsigmondkori csempék

Katalógus
Táblák
Fotók
Elterjedési térkép
Halhólyag díszes csoport
Katalógus
Táblák
Fotók
Elterjedési térkép
Mérműves csoport
Katalógus
Táblák
Fotók
Elterjedési térkép
Metszett/hasított díszű csoport
Katalógus
Táblák
Fotók
Elterjedési térkép
Összefoglalás
Irodalomjegyzék
Resümé (Angol és német nyelven)

4. kötet

Miklós Zsuzsa – Vizi Márta – Gere László

A mindennapi élet tárgyai Decs – Ete mezővárosban

1. fejezet: Bevezetés
2. fejezet: Fazekasság a mezővárosban
 - Fazekasság nyomai a mezővárosban
 - A fazekasház raktára – a 7. ház leletanyaga
 - Tárgytípusok: bögre, szilke, fedő, fazék, kancsó, kuglófsütő, kulacs, gyertyatartó, mécses stb.
 - Import kerámia
 - grafitos edények (fazék, kancsó)
 - lostitzei poharak
- Katalógus
- Táblák
3. fejezet: Fémművesség
 - Viseleti tárgyak
 - Ékszerek, ruhadíszek
 - Háztartási eszközök
 - A házhoz tartozó vasalatok, zárok, lakatok

Világítás – gyertyatartók
Konyhai tárgyak
Higiénia, orvoslás
Mezőgazdasági eszközök
Eke alkatrészek
Sarlók, kaszák
Kapák
Szőlőmetsző kés
Lovas felszerelés tárgyai
Patkók
Zablák
Nyereg és hám alkatrészek
Iparosság eszközei
Ácsszekerce
Favágó fejsze
Szalukapa
Cigányfűrő
Körző

4. fejezet: Csontművesség

5. fejezet: Üvegek